

RZECZYWISTOŚĆ HYBRYDALNA

PERSPEKTYWA
WYCHOWAWCZA

REDAKCJA
SYLWIA
JASKUŁA

RZECZYWISTOŚĆ HYBRYDALNA

RZECZYWISTOŚĆ HYBRYDALNA

PERSPEKTYWA WYCHOWAWCZA

POD REDAKCJĄ
SYLWII JASKUŁY

Kraków 2023

Sylvia Jaskuła
Akademia Łomżyńska
📧 <https://orcid.org/0000-0003-2033-5097>
✉ sjaskula@al.edu.pl

© Copyright by individual authors, 2023

Recenzja
dr hab. Marek Rembierz, prof. UŚ

Opracowanie redakcyjne
Dorota Ilnicka

Projekt okładki
Marta Jaszczuk

ISBN 978-83-8138-961-7 (druk)
ISBN 978-83-8138-962-4 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381389624>

Publikacja sfinansowana przez Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach programu: Społeczna odpowiedzialność nauki. Projekt: Wychowanie w świecie wirtualnym, umowa nr SONP/SP/512696/2021

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
-------------	---

ROZDZIAŁ I. ZNACZĄCE KOMPONENTY WYCHOWANIA W RZECZYWISTOŚCI HYBRYDALNEJ

Anna Matuchniak-Mystkowska , Wychowanie historyczne, wychowanie patriotyczne. Muzeum realne i wirtualne – na przykładzie Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu/Łambinowicach	15
Maria Groenwald , Zaufanie w relacjach uczniów i nauczycieli w rzeczywistości hybrydalnej	45
Anna Walulik , Towarzystwo wychowawcze wobec wirtualnego świata	61

ROZDZIAŁ II. SZTUCZNA INTELIGENCJA A WYCHOWYWANIE W RZECZYWISTOŚCI HYBRYDALNEJ

Leszek Korporowicz , W poszukiwaniu sztucznego człowieczeństwa	79
Sylwia Jaskuła , Sztuczna inteligencja w procesach kształcenia i wychowania	95

Tadeusz Kowalewski, Znaczenie kultury cyfrowej w wychowaniu w rzeczywistości hybrydalnej 113

ROZDZIAŁ III. WYZWANIA
WSPÓŁCZESNEGO PROCESU WYCHOWAWCZEGO

Anna Brosch, Prawo do bycia zapomnianym w kontekście kreowania wizerunku dzieci w mediach społecznych 129

Łukasz Buksa OFM, Uzależnienie od Internetu i fonoholizm wśród adolescentów..... 143

Joanna Truszkowska, Determinanty realizowania pomocy psychologiczno-pedagogicznej – wybrane aspekty 175

ROZDZIAŁ IV. WSPÓŁCZESNA RZECZYWISTOŚĆ WYCHOWAWCZA

Małgorzata Bandach, Świat wirtualny w rzeczywistości wychowawczej dziecka w wieku przedszkolnym..... 201

Olga Modzelewska, Ewa Chłudzińska, Wychowanie na odległość. Doświadczenia i refleksje nauczycieli po „pierwszym szoku” zdalnego nauczania w pandemii COVID-19 221

Joanna Wysmułek, Technologie w kształceniu i wychowaniu 239

Jacek Szymański, Hybrydowość, hybrydalność, hybrydyczność sztuk pięknych w poszerzaniu horyzontów kulturowych 259

Indeks nazwisk..... 279

ZAUFANIE W RELACJACH UCZNIÓW I NAUCZYCIELI W RZECZYWISTOŚCI HYBRYDALNEJ

Maria Groenwald

Akademia Ateneum w Gdańsku

W opracowaniach podejmujących tematykę edukacji zazwyczaj rozpatruje się zagadnienia dotyczące kształcenia, natomiast aspekty wychowania, choć równie istotne, pojawiają się incydentalnie, jako kontekst nauczania lub uczenia się. Dla potwierdzenia tej konstatacji wystarczy przywołać nieodległą przeszłość – okres pandemii COVID-19 i prowadzonej wówczas edukacji zdalnej lub hybrydowej, kiedy to „na gorąco”, na potrzebę chwili przede wszystkim szukano rozwiązań dydaktycznych. Zarazem jednak od tego właśnie momentu wyraziściej zaczęto dostrzegać również problemy wychowawcze: 1) doświadczane przez nauczycieli w pracy zdalnej z uczniami¹;

.....
¹ Przykładowymi opracowaniami nawiązującymi do kwestii wychowania w kształceniu zdalnym prowadzonym w czasie pandemii COVID-19 są m.in. publikacje: *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020 (e-book); *Pandemic and What Then?*, ed. A. Modrzejewski, „European Journal of Transformation Studies” 2020, Vol. 8, Supplement 1, https://journal-transformation.org/docs/issues/EJTS_2020_Vol_8_Supplement_1/EJTS_2020_Vol_8_Supplement_1.pdf (26.01.2023); G. Ptaszek et al., *Zdalna edukacja – gdzie byliśmy, dokąd idziemy? Wstępne wyniki badania naukowego „Zdalne nauczanie a adaptacja do warunków społecznych w czasie epidemii koronawirusa”*, Warszawa 2020; G. Ptaszek et al., *Edukacja zdalna. Co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, Gdańskie

2) będące pochodną przebywania na co dzień dzieci i młodzieży w świecie hybrydalnym. Świecie, który Sylwia Jaskuła charakteryzuje jako wielokontekstualną, nieograniczoną przestrzeń ludzkiej aktywności, tworzącą konstrukt wielowymiarowy, powstały z połączenia realności z wirtualnością, i stąd poznawczo niezwykle złożony². Prowadzone w nim wychowanie okazuje się skomplikowane, a trzeba pamiętać, że już w wymiarze realnym nie należy ono do łatwych, niejednokrotnie będąc dla nauczycieli i rodziców płaszczyzną wychowawczych porażek. W świecie wirtualnym staje się ono jeszcze trudniejsze również dlatego, że zależy od: 1) uzyskania przez wychowawcę zgody od wychowanków na współbycie z nimi w alternatywnej rzeczywistości; 2) determinacji tego pierwszego w dążeniu do przebywania w wirtualności razem; 3) akceptacji zakresu relacji, jaki zostanie przez wychowanków wskazany³.

Zdaniem Jacka Pyżalskiego kształcenie zdalne uświadomiło fundamentalne znaczenie relacji społecznych dla edukacji, pokazując, że „szkoła to nie budynek, w którym się naucza, tylko społeczność szkolna, którą tworzą nauczyciele i uczniowie”⁴, a wychowawcze oddziaływanie podejmowane w ramach łączących ich relacji – tak w „realu”, jak i w wirtualności – jest jak najbardziej rzeczywiste. W tym opracowaniu właśnie na nie zamierzam skierować uwagę, skupiając się na jednym z jego aspektów – na zaufaniu (nie)obecnych w relacjach uczniów i nauczycieli w środowisku hybrydalnym.

Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/19524> (12.09.2023).

² S. Jaskuła, *Hybrydalna wędrówka między wymiarami*, „Journal of Modern Science” 2021, Vol. 46, No. 1, s. 48-50; eadem, *Rzeczywistość hybrydalna*, [w:] *Rzeczywistość hybrydalna. Pomiędzy bytami*, red. eadem, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2022, s. 13-23.

³ S. Gałkowski, *Długomyślność. Wprowadzenie do filozofii wychowania*, Akademia Ignatianum–Wydawnictwo WAM, Kraków 2016, s. 209.

⁴ J. Pyżalski, *Edukacja zdalna pokazała, że szkoła stoi relacjami*, Dziennik.pl, 3.06.2020, <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/7727346,edukacja-nauczanie-zdalne-koronawirus-pandemia-szkola-relacja-nauczyciel-uczen.html> (12.09.2023).

ZDARZENIE KRYTYCZNE JAKO SCHEMAT ANALIZY PROBLEMÓW WYCHOWAWCZYCH

Do refleksji o zaufaniu w relacjach uczniowie – nauczyciele skłonił mnie artykuł Doroty Cybulskiej podejmujący kwestię skuteczności oddziaływania wychowawczego w kształceniu hybrydowym, realizowanym m.in. na godzinach wychowawczych⁵. Jednym z ujawnionych w nim zagadnień okazała się kwestia zaufania między nauczycielami a uczniami, a właściwie jego ograniczony zakres lub nawet brak (nieufność, choć nie była zwerbalizowana wprost, przejawiała się w opisach działań podejmowanych na lekcjach). Zarazem w literaturze przedmiotu podkreśla się znaczącą rolę tej wartości w kształtowaniu relacji społecznych i określa jako „zakład podejmowany na temat niepewnych, przyszłych działań innych ludzi”⁶ bądź oczekiwanie, że zachowają się z dobrą wolą wobec drugiego⁷. Z tych oraz wielu innych definicji wynika, że zaufanie jest najbardziej elementarnym aspektem społecznej więzi, istotnym dla jednostki (w wymiarze indywidualnym), ale też dla jej relacji z innymi ludźmi (w wymiarze grupowym lub ogólnospołecznym)⁸. W świetle tych konstatacji jego niedostatek w hybrydalnej rzeczywistości, m.in. sygnalizowany w pracy Cybulskiej, odebrałam w kategorii istotnego dla wychowania zdarzenia krytycznego. Zdarzenia, które w definicji Davida Trippa: 1) stanowi punkt

---

⁵ D. Cybulska, *Ocena skuteczności oddziaływania wychowawczego realizowanego w przestrzeni wirtualnej. Wprowadzenie*, [w:] *Rzeczywistość hybrydalna...*, s. 205-219.

⁶ P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 69-70; R. Hardin, *Zaufanie i społeczeństwo*, przeł. M. Krywult, [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Boguni-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 526.

⁷ T. Szlendak, *Zaufanie*, [w:] *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, red. M. Boguni-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2015, s. 332.

⁸ J.P. Reemtsma, *Zaufanie i przemoc. Esej o szczególnej konstelacji nowoczesności*, przeł. M. Kałużna, I. Sellmer, K. Śliwińska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011, s. 28, 63, *Poznańska Biblioteka Niemiecka*, 34; I. Jazukiewicz, *Wprowadzenie*, [w:] *Zaufanie jako sprawność moralna w wychowaniu*, red. eadem, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015, s. 7-8, *Studia i Rozprawy*, t. 919, http://smmw.usz.edu.pl/wp-content/uploads/Jazukiewicz_Zaufanie_jako_sprawnosc_LOGO.pdf (12.09.2023); A.J. Sowiński, M.J. Sowiński, *Zaufanie – fenomen twórczej edukacji*, [w:] *Zaufanie jako sprawność moralna...*, s. 11.

zwrotny w losach osoby, grupy społecznej, instytucji bądź organizacji; 2) przynosi ważne konsekwencje i dlatego skłania do podjęcia nad nim pogłębionego namysłu; 3) na pierwszy rzut oka stwarza wrażenie zdarzenia „typowego”, ale po osadzeniu go w szerszym kontekście i uwzględnieniu jego genezy odsłania swój krytyczny wymiar⁹. Tripp proponuje realizację analizy zdarzeń krytycznych w kilku etapach, które słusznie nazywa osądami, ponieważ na każdym z nich formułowane są oceny albo wypowiedzi oceniające różne wymiary rozpatrywanego zagadnienia. Są nimi osądy: 1) praktyczny, 2) diagnostyczny, 3) refleksyjny i 4) krytyczny. Zgodnie z tym schematem rozpatrzę wybrane aspekty zaufania uczniów i nauczycieli w świecie hybrydalnym.

ZAUFANIE W CODZIENNOŚCI PRZEZ PRYZMAT OSĄDU PRAKTYCZNEGO

Na przedstawione przez Cybulską wyniki badań składają się opinie nauczycieli uczestniczących w sondażu diagnostycznym, w którym wypowiedzieli się oni na temat trudności w osiągnięciu satysfakcjonującej ich efektywności uczenia się uczniów w trybie zdalnym. Jako przyczynę tegoż wskazali: 1) niemożność objęcia pełną kontrolą uczniowskiej współpracy i ocenienia jej jakości, ponieważ po rozdzielaniu wychowanków do wirtualnych pokoi nauczyciel może obserwować pracę tylko jednej grupy; 2) brak warunków do: a) prowadzenia obserwacji reakcji uczniów w sytuacji zadaniowej; b) oceny skuteczności edukacyjnego oddziaływania; c) oszacowania skutków modyfikacji dydaktycznych dokonywanych stosownie do potrzeb ucznia; 3) nienawiązywanie relacji z wychowankami lub ich wycofywanie się z niej wtedy, gdy tematyka zagadnień omawianych na godzinach wychowawczych (lub innych lekcjach) dotyczy ich emocji albo spraw związanych z rodziną; w tym ostatnim przypadku największą przeszkodą okazuje się obecność członków rodziny w trakcie lekcji w mieszkaniu lub nawet w pokoju; 4) ponoszenie głównie przez uczniów odpowie-

---

⁹ D. Tripp, *Zdarzenia krytyczne w nauczaniu. Kształtowanie profesjonalnego osądu*, przeł. K. Kruszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, s. 44-59, *Literatura Pedagogiczna*.

działności za przebieg i efektywność edukacji realizowanej zdalnie lub hybrydowo; zdaniem badanych wychowankowie w rozwoju moralnym nie osiągnęli jeszcze odpowiedniej dojrzałości¹⁰.

Przedstawione badania, prócz informacji o trudnościach w kształceniu zdalnym, mówią również o niedostatku zaufania nauczycieli do uczniów, o czym świadczą wypowiedzi o zbyt małej kontroli nad pracą wychowanków podczas lekcji zdalnych oraz niedowierzanie w zdolność poniesienia odpowiedzialności za przebieg własnego uczenia się. Ujawniają ponadto nieufność uczniów do uczestników zajęć, wyrażoną np. w niechęci (niektórych) do rozmów na forum klasy o rodzinnych trudnościach.

Dodam, że postrzeganie nieufności w relacjach uczestników zdalnej edukacji jako nierozwiązanego problemu wychowawczego pojawiło się w trakcie lektury bardzo szybko. Jednak z perspektywy modelu Trippa właśnie natychmiastowość ocen zdarzeń lub zjawisk jest cechą osądu praktycznego, gdyż formułująca go osoba w pierwszej chwili sięga do zasobów wiedzy potocznej jako tej, która jest zawsze „pod ręką”. Aczkolwiek już po chwili zauważa, że ta wiedza często oferuje odpowiedzi zdroworozsądkowe, czasem oparte na stereotypach w postrzeganiu ról ucznia i nauczyciela lub wyprowadzone z tzw. mądrości ludu¹¹ i w związku z tym niejednokrotnie błędne. Świadomość jej nieusystematyzowania oraz braku oparcia w nauce skłania do przejścia do drugiego etapu analizy zdarzenia krytycznego – do osądu diagnostycznego.

„KONDYCJA” ZAUFANIA W SZKOLE W ŚWIETLE OSĄDU DIAGNOSTYCZNEGO

Ten etap analizy stanowi kontynuację, ale i też pogłębienie dokonanych na etapie osądu praktycznego spostrzeżeń, które zgodnie z modelem Trippa należy poszerzyć o informacje opisujące istotę zjawiska,

---

¹⁰ D. Cybulska, *op. cit.*, s. 211, 217.

¹¹ W. Sztumski, *Mądrość ludu*, „Sprawy Nauki” 2017, nr 4(219), <https://www.sprawynauki.edu.pl/archiwum/dzialy-wyd-elektron/288-filozofia-el/3583-madroscludu> (12.09.2023).

przyczyny zaistnienia oraz jego możliwe skutki. Przywołany przez Cybulską przypadek niepełnego zaufania nauczycieli do uczniów początkowo wydaje się dotyczyć edukacji zdalnej, ale przegląd literatury przedmiotu i doniesień badawczych¹² uświadamia, że jego niedostatek w edukacji jest problemem zakorzenionym w niej od lat i jak wynika z danych – jest „w polskiej szkole towarem deficytowym”¹³. Przyczyn tego upatruje się w: 1) nadmiarze kontroli i wynikającym stąd niedostatku autonomii uczniów oraz nauczycieli, prowadzącym ich do wyuczzonej nieudolności; 2) braku demokracji w ustalaniu reguł obowiązujących w szkole; 3) ograniczeniu wolności, m.in. w doborze form i treści nauczania; 4) braku dialogu nauczyciela z uczniami i rodzicami, dyrektora z nauczycielami, zastępowanego przez pouczenie, rywalizację, przemoc, manipulację, gniew, dyscyplinujące notatki służbowe¹⁴.

Warto też zaznaczyć, że niedostatek zaufania wychowawcy do uczniów, jak również zwrotnie – ich do nauczyciela, jest w szkołach schematem powielanym od lat. Zgodnie z nim dziecko rozpoczyna uczenie się z potencjałem ufności wobec pedagogów wyniesionym z domu jako zaufanie pierwotne do rodziców¹⁵. Wraz z rozwojem społecznym jego krąg pierwotnych adresatów zaufania, czyli osób znanych z bezpośrednich relacji, poszerza się, obejmując również członków społeczności znanych pośrednio, których jednak zalicza do bliskich z jakiegoś powodu. W tym przypadku przestrzeń zaufania

¹² M. Plebańska, A. Szyller, M. Sieńczewska, *Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania. Czerwiec 2020*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2020, s. 30-31, https://kometa.edu.pl/uploads/publication/941/24a2_A_a_nauczanie_zdalne_oczami_nauczycieli_i_uczniow_RAPORT.pdf?v2.8 (12.09.2023). Te badania przywołuję także dlatego, że nawiążę do nich w dalszej części tego opracowania.

¹³ A. Sobala-Zbroszczyk, *Polska szkoła potrzebuje zaufania. Po pierwsze, władz. Po drugie, obywateli*, Wyborcza.pl, 2.02.2021, <https://wyborcza.pl/7,162657,26746721,polska-szkola-potrzebuje-zaufania-po-pierwsze-wladz-po-dru-gie.html#:~:text=W%20szkole%20zaufania%20nie%20ma%20pogardy%20ani%20nienawi%20ści%2C,nieulegania%20stereotypom%20i%20podawania%20w%20w%20atp%20liwo%20ść%20u%20tar%20tych%20prawd> (12.09.2023).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ H. Kwiatkowska, *Zaufanie w przestrzeni komunikacyjnej szkoły*, „Studia Edukacyjne” 2012, nr 22, s. 111, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5884/1/109-126.pdf> (12.09.2023).

rozrasta się o abstrakcyjne obiekty społeczne, instytucje, organizacje, państwo itd. Ciekawym przypadkiem jest obdarzanie zaufaniem osób wirtualnych: aktorów, gwiazd, innych idoli, którymi uczeń się interesuje lub fascynuje¹⁶. Zgodnie z kreowanym przez media ich pozytywnym wizerunkiem są ideałami oraz autorytetami, którym za pośrednictwem komunikatorów można się zwierzyć, a czasem nawet uzyskać pełną zrozumienia odpowiedź. W przeciwieństwie do młodzieżowych ulubieńców realnie istniejący nauczyciele okazują się mniej tolerancyjni, a rozmowy z nimi nie zawsze są wspierające, ponieważ – jak wskazują doniesienia badawcze – w relacjach z uczniami znacząco częściej, gdyż w ok. 57,6%, przekazują komunikaty negatywne (zawstydzają, grożą, wywierają presję, sprawiają przykrość), a tylko w ok. 8,6% przekazują komunikaty pozytywne (zrozumienie, wiara w ucznia, życzliwość); pozostałe to zachowania komunikacyjne neutralne (33,8%)¹⁷. Negatywny wydźwięk rozmów nauczycieli z uczniami pogłębia wzajemną nieufność oraz umacnia nierówność ich statusów w szkolnej społeczności.

Dla uczniów edukacja zdalna okazała się okazją do wyzwolenia spod ciągłej kontroli pedagogów. Część wychowanków w trakcie lekcji sięgała po przeróżne techniki jej unikania, tłumacząc to np. przerwą w łączności, nagłym uszkodzeniem sprzętu, awarią kamerki, uświadamiając wychowawcom, że uzyskanej nieoczekiwanie wolności w kształceniu nie potrafią przełożyć na większą samodzielność w uczeniu się. Zamiast niej sięgnęli po szerokie spektrum działań ją pozorujących, czyli po oszustwo. Jednak nie wszyscy, gdyż przed niektórymi zdalna edukacja otworzyła nowe możliwości kształcenia i ocenili je pozytywnie, co potwierdzają badania jakości edukacji zdalnej w czasie pandemii, z których wynika, że aż 35% uczestników chciałaby nadal uczyć się tym trybie, a 45% – hybrydowo¹⁸. Dodam, że w badaniach Marleny Plebańskiej wskaźnik aprobaty dla edukacji zdalnej jest jeszcze wyższy (sięga 46,6%), mimo doświadczanych w niej trudności wynikających

¹⁶ P. Sztompka, *op. cit.*, s. 104-105.

¹⁷ H. Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 116.

¹⁸ S. Jaskulska et al., *Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w doświadczeniach polskich uczniów i uczennic. Codziennosc i wizja przyszłości szkoły*, „Edukacja Międzykulturowa” 2022, nr 1(16), s. 157.

z „niskiej jakości sprzętu, braku dostępu do Internetu, ataków hakerów, niskiego poziomu kompetencji cyfrowych nauczycieli, a także braku umiejętności samodzielnej, systematycznej pracy uczniów, nadmiernego kopiowania, ułatwionego ściągania oraz braku kontaktów interpersonalnych z rówieśnikami i nauczycielem”¹⁹. Wskazanie przez młodzież na brak relacji społecznych jest tu znamienne, gdyż przypomina nauczycielom o spoczywającym na nich obowiązku nie tylko realizacji programu i „przerobienia podręcznika”, ale też troszczeniu się właśnie o relacje w pracy wychowawczej oraz budowanie ich na fundamencie zaufania. Jego brak w szkolnej codzienności, rekompensowany przez wychowanków ufnością lokowaną w osobach wirtualnych, można odebrać jako wychowawcze niepowodzenie.

ZNACZENIE ZAUFANIA W ŚWIECIE HYBRYDALNYM W OSĄDZIE REFLEKSYJNYM

Pytanie o znaczenie zaufania między uczniami w rzeczywistości hybrydalnej, jak również między uczniami a nauczycielami, prowadzi do kolejnego etapu w modelu Trippa, czyli do osądu refleksyjnego, który – jak pisze – nie przebiega w psychologicznej i społecznej puście. W jego ustalaniu wyraźnie pobrzmiewają szeroko rozumiane konteksty: społeczny, kulturowy, a nawet polityczny i gospodarczy, dopełniając tym samym osady praktyczny i diagnostyczny o nowe aspekty wyjaśniające problem²⁰. Uświadamiają one bowiem, że cyfrowi tubylcy darzą zaufaniem osoby lub obiekty w rzeczywistości wirtualnej (zamiast ludzi z świata realnego), ponieważ w niej: 1) zasady postępowania często są ustalane przez jej użytkowników; 2) cechuje ją ledwie symbolicznie zaznaczona obecność wychowawców – cyfrowych imigrantów²¹, niechętnie wkraczających w słabo dostępny im

¹⁹ M. Plebańska, A. Szyller, M. Sieńczewska, *op. cit.*, s. 45, 53.

²⁰ D. Tripp, *op. cit.*, s. 31.

²¹ M. Prensky, *Digital Natives, Digital Immigrants*, „On the Horizon” 2001, Vol. 9, No. 5, MCB University Press, <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (12.09.2023).

wirtualny świat życia wychowanka²². W przestrzeni wirtualnej szczególnie trudne okazują się sytuacje wychowawcze swoiste dla tego wymiaru i zarazem nigdy wcześniej nie rozwiązywane w realu. Bywa, że wychowawcy, zagubieni kompetencyjnie i moralnie, wycofują się zeń, wyrażając tym samym zgodę na tzw. samoobsługę pedagogiczną młodzieży²³. I tu pojawia się paradoks: z jednej strony nie ufają wychowankom w zakresie uczenia się w świecie realnym (kontrolują ich na każdym kroku), ale zarazem z drugiej w świecie wirtualnym dają im całkowitą swobodę, stwarzając pozory darzenia zaufaniem.

Wśród sposobów postępowania prowadzących do sukcesywnego eliminowania zaufania z relacji łączących uczniów i nauczycieli w świecie hybrydalnym można, za Jackiem Filkiem, wyróżnić kilka ich rodzajów. Należy do nich nieprzytomność wobec braku zaufania („Nie wiedziałem”), oznaczająca świadome wypieranie go z relacji społecznych. Jeśli jednak przyjąć założenia absolutyzmu aksjologicznego²⁴, wówczas należałoby się zgodzić, że ufność – jako wartość – wciąż istnieje w sferze absolutu, ale z powodu braku zainteresowania nią przez człowieka nie może pojawić się w sferze bytów realnych, w relacjach osób egzystujących w wymiarze rzeczywistym. Postawą wobec niedostatku zaufania jest także obojętność („A co mnie to obchodzi”) ujawniająca się w rezygnacji z budowania go lub rekonstruowania przez wychowawcę w kontaktach z wychowankami. Jednak rozmyślne nieangażowanie się oznacza również zgodę na to, by młody człowiek przeniósł zaufanie z osoby ludzkiej na wirtualną – bardziej przewidywalną i mniej zawodną. Jeszcze inną niewłaściwą postawą wychowawcy jest bierność („A co ja mogę?”), będąca skutkiem decyzji o niepodejmowaniu działania. Wspierana przeświadczeniem o własnej niemocy stanowi prezentację bezradności wobec nasilającej się

²² A. Olubiński, „Świat życia” i „Mała ojczyzna” jako obszary procesów edukacyjnych, „Przegląd Pedagogiczny” 2020, nr 2, s. 9-29. Znaczenie tego pojęcia przyjmuję za autorem, który „świat życia” definiuje w kategoriach jakości życia, jego sposobów i stylów, rozpatrywanych przez pryzmat doświadczeń jednostkowych lub w kontekście społecznym, związanych z codzienną egzystencją w określonym środowisku.

²³ H. Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 115.

²⁴ B. Trochimska-Kubacka, *Absolutyzm aksjologiczny. Rekonstrukcja oparta na aksjologii Rickerta, Schelera i Hartmanna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Filozofia*, 35.

nieufności wobec uczniów. Tej bierności towarzyszy beczynne oczekiwanie, że sprawy automatycznie się rozwiążą, zaufanie odbuduje samoistnie, bez zaangażowania stron. W istocie oznacza to oczekiwanie na „cud”; jak się okazuje – nadaremnie. Postawy nieprzytomności, obojętności oraz bierności przepaja poczucie niewinności („To przecież nie ja”) wynikające z przeświadczenia, że młoda osoba – z udziałem wychowawczego zaangażowania nauczyciela, czy bez niego – i tak wkroczyłaby do świata wirtualnego. Zarazem niewykluczone, że dzięki przebywaniu w nim wyniesie różne korzyści. Choć taka argumentacja ma uzasadnienie tylko w myśleniu zdroworozsądkowym, pełni funkcję samousprawiedliwienia i samouspokojenia wychowawcy.

O NIEKTÓRYCH BŁĘDACH WYCHOWAWCÓW Z POZYCJI OSĄDU KRYTYCZNEGO

Ostatni etap analizy zdarzenia krytycznego Trippa przyjmuje formę osądu krytycznego, umożliwiającego zakwalifikowanie zdarzenia bądź problemu, wskazanie, czego jest on przykładem. W rozpatrywanym przypadku zaufania między nauczycielem a uczniami w sytuacji edukacji hybrydowej troska o nie bywa niejednokrotnie pozorna, co oznacza, że wszelkie działania w tym kierunku są podejmowane tak, by wszystko zostało po staremu²⁵. Prowadzą one do deformacji i procesu wychowania, i relacji międzyludzkich, które w związku z tym – za Filkiem – można określić jako działanie: nieadekwatne, fikcyjne, wyobcowane, zawładające²⁶. Wymienione jako pierwsze, wychowanie nieadekwatne ma miejsce w sytuacji, w której wychowawca podejmuje decyzję dotyczącą wychowanków, nie rozpoznawszy uprzednio zdarzenia wraz z towarzyszącym mu kontekstem kulturowym, co wpływa również na zaufanie i prowadzi do: 1) niezrozumienia znaczenia tej wartości dla dobrostanu wychowanków; 2) działania na oślep (nie-

---

²⁵ J. Lutyński, *Nauka i polskie problemy. Komentarz socjologa*, wstęp K. Lutyńska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1990, s. 144, *Biblioteka Myśli Współczesnej. Plus Minus Nieskończoność*.

²⁶ J. Filek, *Filozofia jako etyka. Eseje filozoficzno-etyczne*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2001, s. 116, *Akademia*.

adekwatnie); 3) zwiększania w relacjach dystansu oraz narastającej nieufności. Można natomiast tego błędu uniknąć, na początek wykonując diagnozę stanu i potrzeb wychowawczych, w opracowaniu której pomocne okazuje się nauczycielskie badanie w działaniu²⁷ bądź choćby tylko wnikliwa obserwacja i pogłębione (nieformalne) rozmowy z uczniami. Podjęte na jej podstawie działanie niewątpliwie będzie cechowała większa trafność niż wtedy, gdyby realizowano je intuicyjnie bądź po omacku.

Wszelkie podejmowane przez nauczycieli decyzje, które przez wychowanków są odpierane lub respektowane pozornie (dla tzw. świętego spokoju), naznaczają wychowanie fikcyjnością²⁸, a pracę wychowawców – jałowym trudem. Jedni i drudzy, świadomi tej fikcji, wychowanie traktują jako rodzaj gry, w której uczestnicząc, uciekają się do działań pozornych²⁹, przykładowo – składaniu deklaracji, a potem niedotrzymywaniu obietnic. Niestety powtarzalność mistyfikacji w praktykach wychowawczych sprzyja generowaniu i utrwalaniu pseudozaufania. Ponadto fikcyjność w relacjach wychowawcy z wychowankami prowadzi do powiększania się dystansu międzypokoleniowego, naznaczając go wyobcowaniem i wzajemną nieufnością. Z jednej strony ów dystans wobec nauczyciela został już przez uczniów w większości przypadków oswojony i zaakceptowany w ciągu lat spędzonych w szkole, gdzie uczestniczyli w tradycyjnym kształceniu normatywno-instrukcyjnym (a takie w *gros* placówek dominuje³⁰), ale z drugiej – potrzeba bliskości i zaufania kieruje ich ku osobom wirtualnym, jako posiadającym szereg zalet, których pozbawieni są wychowawcy w realu.

²⁷ *Edukacyjne badania w działaniu*, red. H. Červinková, B.D. Gołębnik, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013.

²⁸ J. Filek, *op. cit.*, s. 107.

²⁹ *Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji szkolnej*, red. M. Dudzikowa, K. Knasiecka-Falbierska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, *Pałace Problemy Edukacji i Pedagogiki*. W opracowaniu autorzy opisują rozliczne aspekty i przypadki działań pozornych, ujmując je jako pałace problemy edukacji.

³⁰ B.D. Gołębnik, *Proces kształcenia*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 861-864.

Nierówność statusów nauczyciela i uczniów otwiera przestrzeń przed wychowaniem zawładającym, z właściwą mu hierarchicznością relacji, panowaniem jednych nad drugimi oraz egzekwowaniem posłuszeństwa dzieci i młodzieży³¹, również w zakresie zasad ich korzystania z Internetu. Jeśli te regulacje zostały nakazane autorytarnie, bez możliwości wspólnego ustalenia na płaszczyźnie otwartej dyskusji, wówczas wychowankowie (cyfrowi tubylcy) doświadczają niezrozumienia intencji narzucającego je wychowawcy, a rygoryzm w ich egzekwowaniu mogą odebrać jako lekceważące uprzedmiotowienie, brak dobrej woli w dążeniu do uzyskania konsensusu, co ostatecznie prowadzi do nieufności.

W TROSCE O WZAJEMNOŚĆ ZAUFANIA. ZAKOŃCZENIE

Niemal niepostrzeżenie dla dorosłych wychowawców dzieci i młodzież stały się obywatelami rzeczywistości wirtualnej, w której na co dzień funkcjonują równoległe do świata realnego, płynnie przemieszczając się pomiędzy tymi dwoma wymiarami. Przywrócenie przez wychowawców dawnego porządku albo ograniczenie bądź uniemożliwienie wędrówek cyfrowych tubylców między światami jest – jak pisze Filek – „jałowym trudem powstrzymywania wiatru”³². Dla uczniów bowiem owa rzeczywistość hybrydalna jest ich światem życia, w którym bez przeszkód nawiązują coraz więcej znajomości, powiększając tym samym liczbę osób, którym ufają, ale i też tych, których darzą nieufnością³³. W tej sytuacji zaufanie okazuje się wartością: 1) fundamentalną dla cyfrowego społeczeństwa, funkcjonującego w obu wymiarach – realnym i wirtualnym; 2) wręcz programowo wpisaną w wychowawcze działania; 3) wrażliwą na przekształcanie w nieufność.

---

³¹ J. Filek, *op. cit.*, s. 115.

³² *Ibidem*, s. 105.

³³ R. Hardin, *Zaufanie*, przeł. A. Gruba. Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2009, s. 117-119, *Key Concepts*. To spostrzeżenie wpisuje się w twierdzenie Jana Philippa Reemtsma: „O zaufaniu należy mówić dopiero wtedy, gdy istnieje praktyka społecznej nieufności” (J.P. Reemtsm, *op. cit.*, s. 34).

Dla utrwalenia zaufania i w trosce o jego nieustającą obecność między nauczycielem a uczniami potrzeba jeszcze tylko wzajemności w tych relacjach. Podobnie jak zaufanie, nie pojawia się w nich automatycznie, gdyż potrzebuje świadomego, intencjonalnego kształtowania, w wyniku którego może przybierać różne postaci, od altruistycznej (bezinteresownej), przez lojalnościową (cenną podczas współpracy), po jej brak w środowisku zdominowanym przez aksjologiczną anomie³⁴. Dzięki technologiom informacyjno-komunikacyjnym (ICT) może ona wzmacniać łączące ludzi więzi w nieograniczonym przestrzeni wymiarze, podnosić efektywność i niezawodność wzajemnej pomocy na skalę niespotykaną nigdy wcześniej. Czy wychowawcy i wychowankowie dołożą starań, by z tej możliwości korzystać na co dzień w budowaniu wzajemnego zaufania? To pytanie, na które tylko oni znają odpowiedź.

BIBLIOGRAFIA

- Cybulska D., *Ocena skuteczności oddziaływania wychowawczego realizowanego w przestrzeni wirtualnej. Wprowadzenie*, [w:] *Rzeczywistość hybrydalna. Pomędzy bytami*, red. S. Jaskuła, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2022, s. 205-219, <https://doi.org/10.12797/9788381388337.11>
- Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020 (e-book).
- Edukacyjne badania w działaniu*, red. H. Červinková, B.D. Gołębiak, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013.
- Filek J., *Filozofia jako etyka. Eseje filozoficzno-etyczne*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2001, *Akademia*.
- Gałkowski S., *Długomyślność. Wprowadzenie do filozofii wychowania*, Akademia Ignatianum–Wydawnictwo WAM, Kraków 2016.
- Gołębiak B.D., *Proces kształcenia*, [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, s. 857-960.

---

³⁴ M. Groenwald, *Wzajemność w uczeniu się*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2019, t. 64, nr 1(251), s. 85-98; H. Guzy-Steinke, *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2013, s. 15.

- Groenwald M., *Wzajemność w uczeniu się*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2019, t. 64, nr 1(251), s. 85-98, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.1842>.
- Guzy-Steinke H., *Relacja wzajemności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2013.
- Hardin R., *Zaufanie*, przeł. A. Gruba, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2009, *Key Concepts*.
- Hardin R., *Zaufanie i społeczeństwo*, przeł. M. Krywult, [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Boguni-Borowska, Wydawnictwo Żnak, Kraków 2008, s. 525-559.
- Jaskuła S., *Hybrydalna wędrówka między wymiarami*, „Journal of Modern Science” 2021, Vol. 46, No. 1, s. 41-55, <https://doi.org/10.13166/jms/139690>.
- Jaskuła S., *Rzeczywistość hybrydalna*, [w:] *Rzeczywistość hybrydalna. Pomiedzy bytami*, red. S. Jaskuła, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2022, s. 13-31, <https://doi.org/10.12797/9788381388337.01>.
- Jaskulska S. et al., *Edukacja zdalna w czasie pandemii COVID-19 w doświadczeniach polskich uczniów i uczennic. Codzienność i wizja przyszłości szkoły*, „Edukacja Międzykulturowa” 2022, nr 1(16), s. 151-163, <https://doi.org/10.15804/em.2022.01.10>.
- Jazukiewicz I., *Wprowadzenie*, [w:] *Zaufanie jako sprawność moralna w wychowaniu*, red. I. Jazukiewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015, s. 7-13, *Studia i Rozprawy*, t. 919, http://smww.usz.edu.pl/wp-content/uploads/Jazukiewicz_Zaufanie_jako_sprawnosc_LOGO.pdf.
- Kwiatkowska H., *Zaufanie w przestrzeni komunikacyjnej szkoły*, „Studia Edukacyjne” 2021, nr 22, s. 109-126, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5884/1/109-126.pdf>.
- Lutyński J., *Nauka i polskie problemy. Komentarz socjologa*, wstęp K. Lutyńska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1990, *Biblioteka Myśli Współczesnej. Plus Minus Nieskończoność*.
- Pandemic and What Then?*, ed. A. Modrzejewski, „European Journal of Transformation Studies” 2020, Vol. 8, Supplement 1, https://journal-transformation.org/docs/issues/EJTS_2020_Vol_8_Supplement_1/EJTS_2020_Vol_8_Supplement_1.pdf.
- Olubiński A., „Świat życia” i „Mała ojczyzna” jako obszary procesów edukacyjnych, „Przegląd Pedagogiczny” 2020, nr 2, s. 9-29, <http://dx.doi.org/10.34767/PP.2020.02.01>.
- Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M., *Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania. Czerwiec 2020*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2020, https://kometa.edu.pl/uploads/publication/941/24a2_A_a_nauczanie_zdalne_oczami_nauczycieli_i_uczniow_RAPORT.pdf?v2.8.
- Prensky M., *Digital Natives, Digital Immigrants*, „On the Horizon” 2001, Vol. 9, No. 5, MCB University Press, <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>.

- Ptaszek G. et al., *Zdalna edukacja – gdzie byliśmy, dokąd idziemy? Wstępne wyniki badania naukowego „Zdalne nauczanie a adaptacja do warunków społecznych w czasie epidemii koronawirusa”*, Warszawa 2020, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.25737.67685>
- Ptaszek G. et al., *Edukacja zdalna. Co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2020, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/19524>.
- Pyżalski J., *Edukacja zdalna pokazała, że szkoła stoi relacjami*, Dziennik.pl, 3.06.2020, <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/7727346,edukacja-nauczanie-zdalne-koronawirus-pandemia-szkola-relacja-nauczyciel-uczen.html>.
- Reemtsma J.P., *Zaufanie i przemoc. Esej o szczególnej konstelacji nowoczesności*, przeł. M. Kałużna, I. Sellmer, K. Śliwińska, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011, *Poznańska Biblioteka Niemiecka*, 34.
- Sobala-Zbroszczyk A., *Polska szkoła potrzebuje zaufania. Po pierwsze, władz. Po drugie, obywateli*, Wyborcza.pl, 2.02.2021, <https://wyborcza.pl/7,162657,26746721,polska-szkola-potrzebuje-zaufania-po-pierwsze-wladz-po-dru-gie.html#:~:text=W%20szkole%20zaufania%20nie%20ma%20pogardy%20ani%20nienawi-ści%2C,nieulegania%20stereotypom%20i%20podawania%20w%20wątpliwość%20utartych%20prawd>.
- Sowiński A.J., Sowiński M.J., *Zaufanie – fenomen twórczej edukacji*, [w:] *Zaufanie jako sprawność moralna w wychowaniu*, red. I. Jazukiewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2015, s. 51-72, *Studia i Rozprawy*, t. 919, http://smww.usz.edu.pl/wp-content/uploads/Jazukiewicz_Zaufanie_jako_sprawnosc_LOGO.pdf.
- Sprawcy i/lub ofiary działań pozornych w edukacji szkolnej*, red. M. Dudzikowa, K. Knasiecka-Falbierska, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2013, *Palące Problemy Edukacji i Pedagogiki*.
- Szlendak T., *Zaufanie*, [w:] *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, red. M. Boguni-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2015, s. 331-363.
- Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Sztumski W., *Mądrość ludu*, „Sprawy Nauki” 2017, nr 4(219), <https://www.sprawynauki.edu.pl/archiwum/dzialy-wyd-elektron/288-filozofia-el/3583-madroscludu>.
- Tripp D., *Zdarzenia krytyczne w nauczaniu. Kształtowanie profesjonalnego osądu*, przeł. K. Kruszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996, *Literatura Pedagogiczna*.
- Trochimska-Kubacka B., *Absolutyzm aksjologiczny. Rekonstrukcja oparta na aksjologii Rickerta, Schelera i Hartmanna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Filozofia*, 35.

ABSTRACT

Trust in Student-Teacher Relationships Within a Hybrid Reality

The paper considers selected aspects of trust in relationships between students and teachers established in a hybrid environment. An analysis of existing data – from research reports and source literature – has been conducted according to David Tripp's 'critical incidents' approach. It allowed for the identification of confidence as a basic value connecting participants of hybrid education, which transforms, however, very easily into distrust, otherwise currently dominant in their relationships. Attention was drawn to mutuality and its significant role in shaping confidence – both its creation and preservation as well as in leading to its destruction.

Keywords: confidence, education in the hybrid reality, critical incident, students and teachers

Rzeczywistość hybrydalna połączonych dwóch wymiarów: realnego i wirtualnego niesie ze sobą potrzeby nowych prądów i idei wychowawczych. Coraz szybszy postęp techniki dokonuje zmian w zakresie wiedzy i umiejętności wymaganych w przeistaczanym świecie. Zrozumienie ich charakteru, uwrażliwienie na różnorodność perspektyw, gotowość do podejmowania dialogu i zwrotów w myśleniu mogą być podstawą transformacji procesów wychowawczych nakierunkowanych na rozwój jednostek i społeczeństw. Potrzeba ta w epoce progresu technologii, a jeszcze bardziej w epoce sztucznej inteligencji, wydaje się istotniejsza niż we wcześniejszych okresach rozwoju cywilizacyjnego. Szybkość zachodzących zmian wymusza pilne refleksje nad współczesnym wychowaniem. Nowo tworzone programy czy całe modele wychowawcze muszą przygotowywać do życia w świecie odmiennych niż dotychczas interakcji człowieka z techniką. Jednocześnie powinny uwrażliwiać na wyzwania i zagrożenia, jakie one generują. To niezmiernie trudne zagadnienie, ale i zarazem wyzwanie, którego sednem jest stworzenie takiego systemu wychowawczego, którego aktualności nie zmieni bieżąca i przyszła transformacja świata.

<https://akademicka.pl>

